

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
KULTUURITEADUSTE JA KUNSTIDE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITADUSE OSAKOND

Sandra Jürgenson

TEINE MAAILMASÕDA NAISE PILGU LÄBI

Bakalaureusetöö

Juhendaja Liina Lukas

Tartu 2017

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	3
1. MÄLESTUSTE TAUST.....	7
1.1 Gabi Köpp „Miks küll sündisin tüdrukuna?.....	7
1.2 Svetlana Aleksijevitš „Sõda ei ole naise nägu“.....	8
1.3 Ninel Koribskaja „871 päeva“.....	9
1.4 Astrid Lindgren „Sõjapäevikud 1939-1945“.....	9
1.5 Rutt Hinrikus „Sõja ajal kasvanud tüdrukud“.....	10
2. NAISTE IGAPÄEVAELU TEISE MAAILMASÕJA AJAL.....	11
2.1 Eluolu.....	11
2.2 Toit sõjaajal.....	12
2.3 Riietumine sõjaajal.....	13
2.4 Sõjaaegne naistöajõud.....	14
3. NAISED SÕJAS.....	16
3.1 Kui palju naised osales sõjas.....	16
3.2 Rindeelu.....	17
3.3 Suhtumine rindenaistes.....	19
4. SÕJAAEGSED NAISTEVASTASED KURITEOD.....	20
5. ELU PÄRAST SÕDA.....	23
5.1 Sõja tekitatud hingehaavad.....	23
5.2 Elu läheb edasi.....	25
5.3 Vaenlase pilti mälestustes.....	26
KOKKUVÕTE.....	27
KASUTATUD KIRJANDUS.....	30
SUMMARY.....	32

SISSEJUHATUS

Teine maailmasõda kui üks ajaloo traagilisemaid sündmusi jättis kogu inimkonnale jälje, mis pole tänaseni kustunud hoolimata sellest, et sõja lõpust on möödunud juba üle seitsmekümne aasta. Neid, kes mäletaks, on aastakümnete jooksul jäänud aina vähemaks. Võiks küsida, kas on vajalik selle juurde, millest nii palju aega möödab, ikka ja jälle tagasi pöörduda. Kuid et mõista oma esivanemaid ning õppida tundma oma juuri, tuleb tunda ka ajalugu.

Teise maailmasõja kohta on kirjutatud lõputu hulk raamatuid: koguteoseid, ühele sündmusele pühendatud monograafiaid, samuti arvukalt mälestusi ja päevikuid. Teine maailmasõda annab üha uusi käsitusvõimalusi, iga põlvkond mõtestab sõjasündmusi eelnevast veidi erinevalt. (Köpp 2010: 7)

On loomulik, et igal põlvkonnal tekivad seega ka erinevad küsimused sõja kohta. Nii tärkas ka minus huvi Teise maailmasõja tausta vastu, eelkõige selle vastu, mis puudutab naiste osalust Teises maailmasõjas. Kui meeste sõjamälestustest kõnelevaid raamatuid on ilmunud palju, siis naiste sõja memuaristika kohta ei saa sama öelda. Samuti kujutatakse filmides sõda peamiselt meeste pilgu läbi. Väheste teadmiste, kuid suure huvi tõttu naiste osaluse kohta sõjas, tekkis bakalaureusetöö teema „Teine maailmasõda naise pilgu läbi“.

Valgevene kirjanik Svetlana Aleksijevitš, Nobeli preemia laureaat (2015) ning raamatu „Sõda ei ole naise nägu“ autor on öelnud: „Kõik, mida me sõjast teame, on meile öeldud „mehehäälega“. Me oleme kõik mehelike ettekujutuste ja mehelike sõjamuljete kütkes. Meeste sõnade vangis. Naised on aga vait. [---] Vait on isegi need, kes olid rindel. Ja kui nad hakkavadki järsku rääkima, siis ei pajata nad mitte oma, vaid võõrast sõjast. Teistsugusest sõjast. Kohanduvad meeste normidega“. (Aleksijevitš 2016: 9)

Et mõista sõja mõju inimkonnale, ei piisa vaid meeste mälestustest. Tõsi, et rindel võitlesid peamiselt mehed, kuid omamoodi lahing tuli maha pidada ka kojujäänud

naistel, kes pidid sõjast laastatud maal elu alal hoidma, lapsi kasvatama ning püüdma selle kõige juures veel tervet mõistust säilitada. Naised mängisid sõjas erinevaid rolle. Neid rühmitati emadeks, sõduriteks, lahingumoona valmistajateks, hooldajateks ja prostituutideks (Lorentzen, Turpin 1998: XI). Rutt Hinrikus on öelnud: „Sõda ei olnud enam ainult sõjameeste sõda, sõda oli kõigi sõda, ka kojujäänute sõda, laste ja naiste sõda“ (Hinrikus 2009: 113). Tihtipeale olid naised sunnitud oma kodud maha jätma ning elama pidevas hirmus oma meeste, lähedaste ja iseenda pärast. Ühtlasi ei saa väita, et naised olenuksid ainult kojujääja rollis. Rindele läks meeste seas ka naisi, kes vapralt oma kodumaa eest võitlesid või rindeõdedena elusid päästsid.

Sellest tulenevalt on bakalaureusetöö hüpotees järgmine: Mitte ainult mehed ei pidanud sõdades lahinguid, vaid omamoodi lahing tuli maha pidada ka naistel, et elu alal hoida, vastu pidada ja oma identiteeti säilitada. Uurimuse eesmärgiks on mälestuskirjanduse põhjal uurida naiste suhtumist sõtta, kas ja kuidas naised osalesid sõjasündmustes ning kuidas mõjutas sõda nende elukorraldust. Vaatluse alla tuleb naiste igapäevaelu sõja-aastatel, nende väärtushinnangud ja eluga toimetulekuviisid.

Bakalaureusetöö primaarseteks allikateks on eri rahvustest naiste mälestuskirjandus: sakslanna Gabi Köppi päeviku põhjal kirjutatud raamat „Miks küll sündisin tüdrukuna?“ (Köpp 2010), eesti kirjandusteadlase ja elulugude uurija Rutt Hinrikuse kogutud, eesti naiste mälestustest koosnev teos „Sõja ajal kasvanud tüdrukud“ (Hinrikus 2006); valgevene kirjaniku Svetlana Aleksijevitši raamat „Sõda ei ole naise nägu“ (Aleksijevitš 2016), mille sisuks samuti naistelt kogutud sõjamälestused; Leningradi blokaadi üle elanud Ninel Koribskaja mälestusteraamat „871 päeva“ (Koribskaja 2013) ja tuntud kirjaniku Astrid Lindgreni päevikutel põhinev raamat „Sõjapäevikud 1939-1945“ (Lindgren 2015). Naiste osalust Teises maailmasõjas käsitlevast rikkalikust sekundaarkirjandusest tuginen Lois Ann Lorentzeni ja Jennifer Turpini (1998) koostatud raamatule, mis koosneb erinevatest uurimustest; Briti ajaloolase Lisa Pine'i (Pine 2016), USA ajaloolase D'Ann Campbelli (Campbell 1993), Rutt Hinrikuse (2009) ja Cassidy L. Chiassoni (2015) uurimustele. Samuti kasutan Susanne Beyeri (Beyer 2010), Klaus Wiegrefe'i (Wiegrefe 2015), Sundari Anitha (Anitha 2013) ja Ruth Pearsoni (Pearson 2013); Khan Academy (Academy 2017) ja My Learning (2017) kirjutisi.

Mälestuskirjandus on autobiograafilise kirjanduse raudvara, kuid mälestuskirjanduse kasutamise puhul võib tekkida küsimus, kui adekvaatsed antud mälestused on. Hoolimata teadmisest, et mälopildid ei ole möödunud sündmustega identsed, asuvad mälu aeg ja reaalne aeg siiski lahus ning on üldiselt teada, et hilisematele sündmustele antakse mälus vähem tähendust (Hinrikus 2009: 108). Antud töö eesmärgiks pole niivõrd analüüsida mälestuste paikapidavust või adekvaatsust, vaid anda eri rahvustest naiste mälestuste põhjal edasi nende lugu ning vaatenurk sõjale. Aleksijevitš on oma raamatus kirjutanud: „Ma ei kirjuta mitte sõjast, vaid inimesest sõjas. Ei kirjuta mitte sõja ajalugu, vaid tunnete ajalugu. Ma olen hingeloolane“ (Aleksijevitš 2016: 15). Seega ongi minu eesmärgiks uurida sõjaga seotud tunnete ajalugu naiste mälestuste põhjal.

Tuginen eri rahvustest naiste mälestuskirjandusele, sest see aitab luua põhjalikumat ja mitmekülgsemat ülevaadet naiste tõekspidamistest, eluolust ja üleelamistest Teise maailmasõja ajal.

Töö esimeses peatükis annan ülevaate töös kasutatava mälestuskirjanduse iseloomust ning autoritest, kes erinevad üksteisest nii mitmelgi moel – rahvuse, sotsiaalse staatuse, kirjandusliku maine ja isikliku sõjaosaluse poolest.

Teine peatükk uurib naiste igapäevaelu Teise maailmasõja ajal nende mälestuste põhjal: kuidas hangiti toitu sellel nii raskel ajal, kui suurem osa inimestest pidi kannatama nälga? Mil viisil õnnestus argielu jätkamine, laste kasvatamine ja meeste ülesannete ülevõtmine, mille hulka käis ka meestööjõu asendamine naistöõjõuga? Milline oli sõjaaegne riietumisstiil ning kuidas üldse leidlikud naised endale ja lastele riided selga hankisid?

Kolmandas peatükis tuleb juttu naiste otsesest osalusest sõjas ja koos meestega rindel sõdimisest. Sellele eelneb lühiülevaade naiste osalusest sõjas läbi ajaloo. Samuti antakse ülevaade meeste ja naiste omavahelistest suhetest ning meeste ja üldsuse suhtumisest rindenaistesse. Selles peatükis tuleb peamiselt tuleb kasutusele Svetlana Aleksijevitši raamat „Sõda ei ole naise nägu“.

Neljas peatükk räägib naistevastasest seksuaalvägivallast kui sõjaajal vägagi aktuaalsest probleemist ning sellest, kui palju naisi langes seksuaalvägivalla ohvriks. Põhiliselt on aluseks Gabi Köppi mälestusteraamat „Miks küll sündisin tüdrukuna?“.

Viies peatükk annab ülevaate elust pärast sõda ning sõja mõjust naistele, sellest, milliseid traumasid sõda neile jättis, kuidas nende maailmavaadet muutis ning mil viisil oli elu muretu jätkamine sõja loodud katkises maailmas võimalik.

1. MÄLESTUSTE TAUST

Käsitletavate mälestusteoste autorid on erineva kirjutamiskogemusega. Nende seas on üleilmselt tuntud ja armastatud lastekirjanik Astrid Lindgren, kes päevikute kirjutamise ajal ei osanud veel aimatagi, et temast kirjanik saab; valgevene kirjanik, Nobeli preemia laureaat Svetlana Aleksijevitš, kelle jaoks „Sõda ei ole naise nägu“ samuti ainsaks teoseks ei jäänud – naine on kirjutanud ka teisi ajaloolisi raamatuid, millest eesti keeles on ilmunud "Tšernobõli palve: tuleviku kroonika" ja „Pruugitud aeg“; Gabi Köpp ja Ninel Koribskaja, kes kirjutasid raamatu, et teistele oma lugu ära rääkida ning kes tavaelus kirjanikuna leiba ei teeni; ja elulugudekoguja ning kirjandusteadlane Rutt Hinrikus, kelle sulest on ilmunud erinevaid artikleid.

1.1 Gabi Köpp „Miks küll sündisin tüdrukuna?“

Sakslanna Gabi Köpp on raamatus „Miks küll sündisin tüdrukuna?“ sõnanud, et teda ajendas mälestusi kirja panema õe järgnevad sõnad: „Ta ei saagi ju sinust aru saada, ta ei tea, mis juhtus,“ viidates sellega Köppi emale. Köpp, kes oli 1945. aastal vaid 15-aastane, oli sunnitud Punaarmee sissetungimisel Ida-Saksamaale koos õe ja teiste sugulastega põgenema. Teel olles sai ta kogeda erinevaid jubedusi, mida ta aastaid enda sees pidi hoidma. Rääkida polnud kellegagi, ka ema keeldus kuulmast tütrega juhtunud jubedustest ning palus tal mälestused pigem kirja panna. Esimene tagasivaade mälestustele sündis juba 1946. aastal, kuid katkes, sest kohutavate sündmuste meeldetuletamine rebis vanad haavad lahti. Kirjapandud mälestuste avalikkuse ette toomine aga viibis, sest Köppi pere eelistas temaga juhtunut eitada, mistõttu tüdruk tundis, et peab oma kirjapandut varjama. Alles 2005. aasta jaanuaris otsustas Köpp vana päeviku taas päevavalgele tuua, see anti üle Bonni Saksamaa Ajaloo Majja. 2010. aastal

ilmunud mälestustest sündinud raamat on siiski pigem tänapäeva Köppi ümberjutustus, mis on tema sõnul nüansirikkam kui toona kirjapandu, sest lapsepõlves kirjutatu oli mõjutatud läbielatud šokist. Sellegi poolest on ümberjutustuse sisse pikitud katkendeid ka originaalpäevikust. (Köpp 2010: 15-19)

1.2 Svetlana Aleksijevitš „Sõda ei ole naise nägu“

See-eest Svetlana Aleksijevitši raamat „Sõda ei ole naise nägu“ ei sisalda tema enda mälestusi, vaid on kokku pandud erinevate naiste ilustamata ja valusalt ausatest mälestustest. Oma põhjus mälestuste kogumiseks oli ka Aleksijevitšil. Juba lapsepõlvest saadik olid teda ümbritsenud jutud sõjast ja surmast, mis innustas teda kuulnud kirja panema. Tõsiasi, et sõjast on kirjutanud mehed, tõi Aleksijevitšile mõtte kirjutada naiste mälestustest, nende varjatud ajaloost (Aleksijevitš 2016: 10). Mälestuste kogumist ja kirjapanemist alustas naine juba 1978. aastal, kuid tollases riigis keeldusid kirjastused ja ajakirjad käsikirja vastu võtmast, sest kirjapandu olevat liiga jube – kirjutati sõja sellistest külgedest, millest inimesed ei olnud harjunud kuulma. Aastaid möödus ning Gorbatšovi võimuletulekuga 1985. aastal läks trükki ka Aleksijevitši raamat. Selle ilmumine vallandas kirjade laviini. Üha enam inimesi soovis oma loo ära rääkida. (Aleksijevitš 2016: 21-23)

Aleksijevitš on öelnud: „Mul ei jäänud kahtlust, et ma olen määratud oma raamatuid igavesti lõpuni kirjutama. Mitte ümber kirjutama, vaid lõpuni kirjutama“ (Aleksijevitš 2016: 23). See tõsiasi viis Aleksijevitši uusi mälestusi koguma. Seejuures märkas kirjanik mälestusi kogudes, et ühes ja samas inimeses peitub kaks tõe: üldsuse poolt heaks kiidetud ning omaenda tõe. Kui Aleksijevitši ja intervjuueeritava juures oli veel ka kolmas isik, siis hakati mälestusi moonutama ja justkui publikule sobivaks kohendama. Siirus kadus. (Aleksijevitš 2016: 114)

1.3 Ninel Koribskaja „871 päeva“

Raamatu „871 päeva“ venelannast autorit Ninel Koribskajat ajendas sõjamälestusi kirja panema tema tütar Jelena. Jelena, kes kord saksa keele tunnis oma õpilastelt küsis Leningradi blokaadi kohta, oli väga šokeeritud tõsiasi, et lapsed ei teadnud Leningradi blokaadist midagi. Naine, kelle ema ja vanaema olid blokaadi üle elanud, tundis ennast uue põlvkonna teadmatusest tugevalt raputatuna. Jelena helistas emale ning palus tal oma mälestused kirja panna. Mälestusteraamat ilmus 2010. aastal. (Koribskaja 2013: 6-7)

1.4 Astrid Lindgren „Sõjapäevikud 1939-1945“

Kogu Teise maailmasõja vältel pidas Astrid Lindgren päevikut, kus ta kirjutas enda ja oma pere igapäevaelust ning sõjatandril toimuvast. Lindgren lisis päevikusse ka sõjaaegseid ajaleheväljalõikeid ja perekonnafotosid. Teose teeb eriliseks tõsiasi, et tema märkmed olid niivõrd soravad, et neid sai avaldada lühendamata kujul (Lindgren 2015: 342). Naine otsustas sõjapäevikut pidada iseenda tarbeks. Tõsiasi, et raamat ilmus alles 2015. aastal näitab, et ilmselt polnud Lindgrenil päeviku alustamise hetkel plaanis seda üldsusele avalikustada. Äramainimist vajab ka see, et Lindgren polnud veel päeviku kirjutamise aastatel kirjanik. Ta küll mainib, et tegeleb lastejuttude kirjutamisega – seal hulgas „Pipi Pikksuka“ kirjutamisega – ning saadab neid erinevatele konkurssidele, kuid kirjanikukuulsust tal veel sõja-aastatel pole. (Lindgren 2015: 309) Lindgreni tütre Karini järelsõnas raamatule kirjutab naine, et mitte kellelgi nende perest polnud aimugi, et Astrid võiks tulevikus niivõrd armastatud kirjanikuks saada (Lindgren 2015: 343).

Lindgreni sõjamälestused erinevad teiste bakalaureusetöös käsitletud naiste mälestustest tugevalt. Eks ole põhjuseks tõsiasi, et Rootsi oli Teises maailmasõjas neutraalseks pooleks, mis tähendab, et otsest sõjategevust Rootsi pinnal ei toimunud. Sealsed elanikud said põhiliselt vaid jälgida maailmas toimuvaid jubedusi. See aga ei tähenda, nagu poleks sõda oma jälge rootslastele jätnud. Lindgren on selle ehe näide – ta

kirjutab, et elab nagu paradiisis, kus millegi üle kurta pole, kuid valu ja nõrdimus maailmas toimuva pärast varjutab seda rõõmu. Normikaardid ja toidu vähesus on häiriv nähtus, kuid pole võrreldavgi mujal Euroopas aset leidvaga, mistõttu tunneb ta ennast isegi süüdi, et perekond Lindgren oma igapäevaelu tavapärasel moel jätkab. (Lindgren 2015: 52-54) Ometi annab just tavalise elu jätkamine talle võimaluse asjadele kaine pilguga vaadata ning kirjeldada mitte ainult Rootsit puudutavaid sündmusi.

1.5 Rutt Hinrikus „Sõja ajal kasvanud tüdrukud“

Eesti kirjandusteadlane Rutt Hinrikus on sarnaselt Svetlana Aleksijevitšile mälestuste koguja rollis. 2003. aasta oktoobris kuulutas Eesti Elulood välja eluloovõistluse „Minu elu Saksa ajal“ eesmärgiga koguda mälestusi põlvkonnalt, kelle arvukus väheneb iga päevaga. Mälestusi koguti eelkõige igapäevasest elust Saksa okupatsiooni ajal. Laekunud töid oli 196. Raamatus olevad mälestused on võimalikult mitmekesised. On püütud leida lugusid, mis üksteist täiendaksid. (Hinrikus 2006: 8)

Mis eestlaste mälestusi teiste rahvaste mälestustest märgatavalt eristab, on kahe okupandi – sakslase ja venelase – võrdlemine. Võitjate ja kaotajate mälestused on erinevad. Eesti oli selles mängus kaotaja rollis. Sõja lõpp ei toonud kergendust, sest üks okupant asendus teisega. (Hinrikus 2006: 11)

2. NAISTE IGAPÄEVAELU TEISE MAAILMASÕJA AJAL

2.1 Eluolu

Teise maailmasõja alates jäi meeste senine elu seisma – unistused, plaanid ja senised kohustused pidid ootama jääma aega, kui tavaelu võis jälle oma rada jätkata. Kojujäänud naised olid aga sunnitud sõja kiuste oma igapäevaeluga jätkama ning paljud meestegi kohustused üle võtma. Naiste õlule jäi kogu majapidamine ning sellega seonduv. Tihtipeale tuli silmitsi seista ka kodust ilmajäämisega. Naiste igapäevaelu oli ohtlik ning eeldas neilt suurt vaprust (Pine 2016: 8).

Naistes tekitas suurt nõrdimust tõsiasi, et hoolimata lubadustest, et sõda lõpeb varsti, kestis see endiselt edasi. Maailmas toimuv tekitas ängi ka naistes, kelle koduriik otseselt sõjas ei osalenud. Üheks selliseks riigiks oli Rootsi, mille kodanik, kõigile tuntud kirjanik, Astrid Lindgren, sõja kohta päevikut pidas. 1940. aasta maikuu on Lindgren teinud järgmise sissekande: „Sel aastal on kevadega üks isemoodi asi – ei saa küll jätta tema üle rõõmustamata, kuid seda väljakannatamatum on mõte, et inimesed tapavad üksteist, samal ajal kui päike paistab ja õied puhkevad“ (Lindgren 2015: 38). Kui algselt valitses Lindgreni hirm, et sõda võib jõuda ka Rootsi, siis aastate möödudes haaras teda tunne, mida ei saa nimetada ükskõiksuseks, kuid mis sellele sarnanes. Inimesed hakkasid sõja ja valitseva olukorraga harjuma. (Lindgren 2015)

Saksamaal, nagu ka mujal riikides, põgenesid naised pommitamiste eest rahulikematesse maapiirkondadesse. Head elu nautinud linnanaistel oli raske harjuda tagasihoidliku maaeluga. Kaasa ei aidanud ka konfliktid maanaistega, kes tundsid, et lisaks oma perekonna toetamisele peavad nad veel ka väsinud ja näljas linnanaisi kantseldama. Üldiselt olid naised siiski üksteisele toeks. Sugulaste puudumisel leiti abi kolleegidelt, naabritelt või sõpradelt nii laste kasvatamisel kui ka töötegemisel. (Pine 2016: 201)

Euroopa naised muutusid Teise maailmasõja mõjul justkui tugevamaks ja mõjuvõimsamaks. Nad olid iseseisvad ja vaprad ajal, mis oli täis ohtusid ja raskuseid. (McKay 1998: 352) Sõda pani mitmeidki naisi ellujäämise nimel kavalust kasutama. Juta Pihlamägi oli üks neist naisterahvastest, kes oma sookaaslase, ühe väikese lapse ema eest, välja astus. Saksa allohvitser oli noore ema maja hõivanud ning keelas sinna sisenemise. Kuna Juta oskas saksa keelt, pöördus hädas naine tema poole palvega paluda sakslast köögile ligipääsu anda. Saksa sõdurid rõhutasid, et nad on „kultuuriinimesed“, seda teades rõhus noor Juta kavalust appi võttes allohvitseri südametunnistusele öeldes, et lapse isa sõdib Saksa mundris sakslastega kõrvuti, kuid laps peab olema laudas lehmaga kõrvuti. See mõjus allohvitserile, mille tulemusel laps ja tema ema said oma koha majas tagasi. (Hinrikus 2009: 255)

Hoolimata raskustest ei pööratud siiski selga ka lõbustustele. Inimesed olid sunnitud leidma viisi, kuidas igapäevaelu jätkata ning raske aeg üle elada. Eestis oli üheks selliseks viisiks teatrite ja kinode külastamine. Leelo Tamm on öelnud: „Kõik, kes elasid sel ajal Tallinnas, kinnitavad, et ei enne ega pärast sõda ei ole nad nii palju kinos ja teatris käinud kui sõja ajal“ (Hinrikus 2006: 74).

2.2 Toit sõjaajal

Laste ja iseenda äratoitmine nõudis igast rahvusest naistelt leidlikkust ja pealehakkamist. Imbi Tomberg mäletab, kuidas tema isa sai esimesel sõjatalvel suure hulga kaalikaid, mida iga päev erineval viisil valmistati. Peamiselt koosnes toidulaud suvel ja sügisel varutud juur- ja aedviljadest ning marjadest. (Hinrikus 2006: 140) Kõhtu pidid täitma ka võilillelehed ja oblikad, millest tehti suppi ja salatit (Hinrikus 2006: 223). Kuna nii suhkrut kui ka soola sõjaajal nappis, siis kasutati toitude-jookide magustamiseks sahhariini ja suhkrupreparaatide valmistatud suhkrut. Liha pidi asendama soolapekk. (Hinrikus 2006: 140-141)

Saksamaal levis lööklause „Relvad enne võid!“, mis viitas sõjaaegsele toidunormide piiramisele. Põhiliselt söödi kala, kapsast ja kartulit, liha polnud saada. Paljud naised

olid sunnitud ennast musta turuga siduma, et toiduvarusid täiendada. Talunikud tagasid oma perele vajaliku toidu ning ülejäänu ei antud mitte riigile, vaid viidi mustale turule. Mõistagi oli selline teguviis karistatav. Ebaseaduslikult talitasid ka poepidajad, kes kaupu n-ö leti alt vahendasid. Linnanaised vahetasid talunikega oma isiklikke asju toidu vastu. Hoolimata toidukoguste piiramisest, olid maainimesed paremas olukorras, sest said eluks vajalikku toitu ise kasvatada. Natsi propaganda õpetas naisi piiratud toidukogusega maitsvaid roogi valmistama ning ravimtaimi kasutama. Naisi üritati veenda, et lihavabad toidud ongi maitsavamad ja tervislikumad. Koduperenaistele jagati ka nõuandeid toidu säilitamise osas. (Pine 2016: 2-6)

Leningradi blokaadi puhul ei saanud toidust kahjuks rääkida, sest seda lihtsalt polnud. Ninel Koribskaja meenutab, kuidas turult osteti tahvel tiseriliimi, et see siis üles sulatada ja ära süüa (Koribskaja 2013: 30). Nälg viis inimesi selleni, et linnas tekkis kannibalism. Tänaval näljast kokku kukkunud laipadelt lõigati pehmemad osad ära. (Koribskaja 2013: 34) Ka loomad ja linnud kadusid linnatänavatelt (Koribskaja 2013: 92).

Suure kontrasti eelnevaga loob Astrid Lindgreni päevikute materjal. Lindgren jälgis sõja kulgu uudiste vahendusel ning tänu Rootsi neutraalsusele Astrid otseselt sõjas ei osalenudki. Kuidas siis erines toidu kättesaadavus sõjast puutumata riigis eelnevalt mainitud sõjariikidest? Ka Rootsis anti välja normikaardid, mille eest sai erinevaid toiduaineid, kuid hoolimata sellest oli Lindgreni pere laud võrdlemisi rikkalik. Päevikusse on jõulude ajal kirjutatud: „Siin Rootsis tähistati jõule täiesti tavapäraselt. [---] Sõime end neljakandiliseks täpselt nagu alati. Arvatavasti oleme ainus rahvas Euroopas, kes endale seda lubada saab, vähemalt sellises ulatuses“ (Lindgren 2015: 63).

2.3 Riietumine sõjaajal

Sõjaajal oli toidu kõrval piiratud ka riiete ja kanga saadavus. Jällegi tuli kasutada leidlikkust, et kulunud riideid, sealhulgas eriti lasteriideid, asendada. Kui täiskasvanud

said sama riideeset pärast parandamist edasi kanda, siis kasvueas laps vajab pidevalt uusi riideid.

Kangast saadi vanadest sõjaväeriietest, lõnga kartulikottidest. Eriline puudus oli sokkidest ja pesust. Puudust kannatavad vihased naised andsid protesti märgiks oma riietekupongid vanapaberi kogumiskeskustesse. Naisi ajas marru, et ajakirjadest vaatas neile senini vastu kõrgmood, kuid nemad olid sunnitud riideid valmistama vanadest linikutest ja kardinatelt. (Pine 2016: 4-5)

Reet Niido mäletab, et Eesti naiste seas läksid moodi klaasist prossid ja pärlid ning bakeliidist viikingisõled. Erinevatest riidetükkidest kombineeriti kleite ja jakke. Materjalide vähesuse tõttu läksid moodi miniseelik ja kõrged õlakud. Jalanõudest olid levinumad puukingad. (Hinrikus 2006: 19-20)

2.4 Sõjaaegne naistööjõud

Sõda röövis nii riikidelt kui naistelt olulise meestööjõu. Vabrikud ja tehased jäid tühjaks. Sõjatööstus vajab aga töölisi ning siinjuures tulid appi sõtta läinud meeste naised. Mis puudutab Eesti naiste mälestusi, siis räägivad need tööst, mis meeste puudumisel oli mitmekordne, ise tuli hakkama saada koduste töödega, mille hulka kuulusid nii heina niitmine, külvamine kui ka põllu hooldamine (Hinrikus 2009: 113).

Naisi ei säästetud, vaid rakendati maksimaalselt sõja kasuks tööle. Sõjatehasteks muudetud vabrikutes ja põllumajanduses olid naised sunnitud rindele läinud mehi asendama. (Hinrikus 2009: 112-113) Naisi oodati vabatahtlikena appi sõjaväele õmblema ning õhurünnakutes kannatada saanud inimestele vett, toitu ja riideid jagama. Sealjuures oodati eeskujuna andma kõrgemast klassist naisi, kuid üllataval kombel olid altimad just maanaised. (Pine 2016: 7)

Ameerikas tõusis naiste tööhõive 1939.-1943. aastal 5,1 miljonilt üle 7,25 miljoni. 40 protsenti naistest vanuses 14-59 töötasid mingil viisil sõja heaks. Peamiselt töötati tehastes, kus valmistati laskemoona ja ehitati laevu ning lennukuid. Lisaks sellele tehti

erinevat vabatahtlikku tööd õdedena, autojuhtidena, evakuatsiooni ametnikena jne. (Anitha, Pearson 2013)

Umbes 950 tuhat inglannat töötasid samuti tehastes, mis tegelesid lahingumoonade valmistamisega. Tööpäevad olid pikad ning töö eluohtlik. Haruldased polnud ka plahvatused, mis töölisi tõsiselt vigastasid või koguni tapsid. Mõned töötajad pidid igapäevaselt kokku puutama mürgise kemikaali väävliga. Neid naisi kutsuti „kanaarilindudeks“, sest kemikaali tõttu muutusid nende juuksed ja nahk kollaseks. (My Learning 2017)

Olgugi, et naised – kui õrnem sugupool – olid sunnitud sõjatandril võitlevate meeste töö tehastes üle võtma, kardeti pärast sõja lõppu, et koju tulevatele meestele tööd ei jätku. Seetõttu manitseti naisi oma igapäevaelu juurde tagasi pöörduma ning töötegemist jälle meeste kätte loovutama, naised aga soovisid töötamist jätkata. (Khan Academy 2017)

3. NAISED SÕJAS

3.1 Kui palju naisi osales sõjas

Naine annab elu, mitte ei võta – nii on suur osa inimestest läbi ajaloo harjunud naistest mõtlema. Naine on habras ja õrn olend, kelle eest mehed hoolitsema ning keda kaitsma peavad. Mis saab aga siis, kui mehi ühel hetkel pole ja kui sõda on naised omapäi jätnud? Mitmed õrnema soo esindajad ei kavatsenudki sellega leppida, vaid tundsid lausa kohustust võtta rindel meeste kõrval koht sisse ning anda oma panus.

Naiste osalusest Teises maailmasõjas ei räägita just palju. See aga ei tähenda, et naised poleks rindel võidelnud. Väga palju on kirjutatud meeste rindemälestustest, kuid ilmselt vähesed on lugenud mälestusi rindeelust naise pilgu läbi. Juba neljandal sajandil e.m.a sõdisid naised nii Ateenas kui ka Spartas. Hiljem käidi ka Makedoonia Aleksandri sõjaretkedel. Inglismaal hakati aastatel 1560 kuni 1650 rajama hospidale, kus teenisid naissõdurid. Esimese maailmasõja ajal võeti Inglismaal naisi juba Kuninglikesse õhujõududesse, moodustati Kuninglik autotranspordi abikorpus ja naisleegion, mis hõlmas sadat tuhandet inimest. Teises maailmasõjas teenisid naised juba kõikides väeliikides üle maailma: Inglise armees 225 tuhat, USA armees 450 kuni 500 tuhat, Saksa armees 500 tuhat, Nõukogude armees umbes miljon naist. (Aleksijevitš 2016: 5) Eesti naiste seas oli sõdureid vähe. Heljo Liitoja kirjutab oma mälestustes, et soovis olla poiss, sest sel juhul oleks saanud minna kodumaad kaitsma, Liitoja liitus reamehena „Erna“ pataljoniga (Hinrikus 2009: 113).

3.2 Rindeelu

Teise maailmasõja ajal oli siiski küllaltki harjumuspäratu kujutada naist sõjaväevormis, relv käes kedagi sihtimas võib-olla ka tapmas. Palju loomulikumana tundub naiste osalus sõjas rindeõdedena mitte sõduritena. Ometi jutustavad naiste sõjamälestused ka sellest.

Aleksijevitši sõnul on naiste sõda hirmsamgi kui meeste oma, sest mehi on lapsest peale ette valmistatud selleks, et võib-olla tuleb neil tulistada. Naistele seda ei õpetata, neile on talumatu tappa, sest naine annab elu. (Aleksijevitš 2016: 17)

Vene naiste seas oli kihk sõtta minna suur. Valdavalt oli tegu pigem neidude kui naistega. Paljud neist olid koguni alaealised. Peamist rolli tüdrukute vapruses mängis see, et Saksamaa tungis Venemaale kallale, mistõttu tundsid naised kohustust ühineda meestega rindel, et anda endast kõik oma kodumaa kaitsmise nimel. Seda, et rindel ka tappa tuleb, tihti peale ette ei kujutatudki, ainus selge teadmine oli soov minna igal juhul rindele. (Aleksijevitš 2016)

Maria Ivanovna Morozova jutustab, et tüdrukud pingutasid väga, et olla meestega võrdselt tublid. Võeti läbi garnisoniteenistus, maastikul maskeerumine, keemiakaitse jne. Snaipripüssi õpiti kinnisilmi kokku panema ja lahti võtma, õpiti ka laskepesi kaevama, määrama tuule kiirust jpm. Kui kätte jõudis aeg rindele minna, tabas Mariat, nagu ka ilmselt paljusid teisi noori tüdrukuid, karm reaalsus. Noor neiu oli sunnitud saksa sõduri pihta tulistama. Maria meenutab: „Otsustasin, ja järsku vilksatas mõte: see on ju inimene, kuigi ta on vaenlane, aga inimene, ja mul hakkasid käed värisema, kogu kerest käis judin läbi, külmavärinad. [---] Ei ole see naiste asi – vihata ja tappa. Ei ole meie asi...Tuli ennast veenda. Ära rääkida...“ (Aleksijevitš 2016: 41-43).

Loomuvastane polnud ainult inimese tapmine. Ka loomalt elu võtmine oli mõndade naiste jaoks raske. Klaudia Grigorjevna Krohhina mälestustes on juttu varsast, kes keset rinnet ringi jalutas. Meeste hüüde peale loom maha lasta, et temast suppi teha, tulistas Krohhina pikemalt mõtlemata. Kui tegu tehtud, tabas neiu arusaamine. Krohhina kirjeldab: „Istu ja nuta. Ulu! [---] Aga mina olin kõike elavat lapsest saadik

armastanud“. Hoolimata tõsiasjast, et rindel oli tapetud, ei kadunud naiselikkuse joon tüdrukutest kusagile. Krohhina jutustab lõbusa loo, kus rongivagunis hüppas kellegi seljakotist hiir välja ning kõik plikad hüppasid üles, ülemiste naride pealt aga potsatati kiljudes alla. Neidudega koos olnud kapten kostis selle peale: „Igaühel on orden, aga kardate hiiri“. (Aleksijevitš 2016: 46-48)

Rindeelu osaks oli ka pidev koduigatsus. Lohutust pakkusid sellised pealtnäha väikesed asjad nagu kodulõhn riietel, vanemate käekirja nägemine, samuti tikkimine. Niivõrd naiselik tegevus rindel, kuid ilmselt miski, mis aitas naistel mõistuse juures püsida. (Aleksijevitš 2016: 119) Elati meheelu, kuid ei unustatud seejuures naiseks olemist, vähemalt mitte täielikult. Naiselikkusest tunti väljakannatamatut puudust. Salaja kanti isegi kõrvarõngaid. Ka välimus oli osadele naistele oluline, näiteks tunti hirmu jalgade kaotuse üle, sest ilma jalgadeta mees on endiselt kangelane, kuid kui naine oma jalad kaotab, on tema saatus määratud. (Aleksijevitš 2016: 207)

Sõjast ei puudunud ka armastus. Olga Vassiljevna Podvõšenskaja oli üks neist naistest, kes oma abikaasaga just rindel tutvus. Ta ütleb: „Eks meie ka armusime teineteisesse rindel. Keset tuld ja surma. See on kindel side“. (Aleksijevitš 2016: 121)

Vastukaaluks vene naiste rindeelule võib tuua saksa naiste rindeelu. Saksa naised, kes teenisid õhutõrje üksustes, õppisid samuti põhjalikult relvi tundma, kuid erinevalt Nõukogude naistest oli sakslannadel keelatud relvadest lasta. Hitler ja tema nõunikud uskusid, et üldsus ei kiidaks heaks, kui naised relvi kasutaks. Saksamaa propaganda hoiatas naisi, et neist ei saaks „relvanaised“ (*flintenweiber*). Nii kutsuti Nõukogude naisi, kes kandsid relvi. Sakslased pidasid relvastatud Nõukogude naisi ebaloomulikeks ning seetõttu ei kaheldud nende tapmisel hetkekski. (Campbell 1993: 316)

Rindel oli ka naisi, kes jäid n-õ kulisside taha. Rindel tegeldi tapmise ja tulistamise kõrval ka teiste tegevustega: pesupesemine, söögitegemine, hobuste talitamine, korrahoidmine, autode remontimine jne. (Aleksijevitš 2016: 181) Ometi ei muutnud need tegevused naisi vähem kangelasteks. Nemad olid teatud mõttes sõjapidamise tugisammasteks.

3.3 Suhtumine rindenaistesse

Võiks arvata, et naiste vaprus minna rindele, et kodumaa eest võidelda, tekitas üldsuses heakskiitu, imetlust ja austust. Tihtipeale osutusid lood aga hoopis teistsuguseks. Mõte rindenaistest oli midagi ebaloomulikku, mis paljude inimeste pähe ei mahtunud. Koos meestega inimesi tapva naise kujutluspilt oli loomuvastane. See erines kindlaks kujunenud normidest, oli vastuvõetamatu. Naisi kangelaseks ei peetud, kangelased olid mehed (Aleksijevitš 2016: 134).

Meessõdurite hoiak naistesse oli kahetine, rindel suhtus suurem osa mehi rindenaistesse lugupidavalt – palja maa peal magades jäädi ise vormipluusiväele ning neidudele anti sinelid alla. Kui leiti vatitükki või sidet, loovutati ka see naistele. (Aleksijevitš 2016: 135) Pärast sõda oli naistel veel üks sõda, sest ära tuli taluda inimeste halvaks panu. Kaitse ja lahkus, mida mehed rindel pakkusid, kadus pärast sõda (Aleksijevitš 2016: 340). Kõige julmem oli rindele läinud naiste sookaaslaste hoiak – valimatute roppustega sõimati kojunaasnud naisi. Mõte oli alati sama, rindetüdrukuid peeti sõdurite voodisoojendajateks. Kokku tuli siiski puutuda ka meeste negatiivsete kommentaaridega. (Aleksijevitš 2016: 266) Klavdia S-va abikaasa süüdistas naist vigase lapse sünnitamises sõnadega: „Kas normaalne naine läheb sõtta? Õpib laskma? Sellepärast sa ei ole ka võimeline normaalset last sünnitama“. (Aleksijevitš 2016: 267)

Naised, kes kõigest hingest püüdsid eluga edasi minna ning pere luua, said kuulda pidevat kriitikat. Tamara Stepanovna Umnjagina mäletab, kuidas tema mehe ema poega hurjutas, sest too abiellus rindenaistega. Nimelt kartis ema, et poja nooremaid õdesid ei taha seetõttu enam keegi naiseks võtta. Isegi Umnjagina lihane õde oli tema vastu tõrjuv – naine kuulas kodus laulu rindetüdrukust, kus jooksis läbi lause „ja sul on õigus kanda moodsamaid kingi“, mille peale tema õde tormas tuppa ning viskas plaadi puruks õeldes, et rindetüdrukutel pole mingeid õigusi. Ka Umnjagina rindefotod hävitati tema pere poolt. (Aleksijevitš 2016: 339)

4. SÕJAAEGSED NAISTEVASTASED KURITEOD

Sõjast koju jäänud naiste raskused ei piirdunud vaid ellujäämise nimel võitlemisega, laste kasvatamise ja kodu eest hoolitsemisega. Tänapäeval, nagu ilmselt ka Teise maailmasõja ajal, on inimestel sõduritest loodud kuvand, mille kohaselt on tegu õilsate, vaprate meestega, kelle ülesandeks on endast nõrgemate eest seista ja neid kaitsta. Kahjuks ei pea sõdades selline kuvand tihtipeale paika. Nii oli ka Teises maailmasõjas. Seksuaalne vägivald on paratamatuid sõjaga kaasas käivaid nähtusi. Mõiste „seksuaalne vägivald“ hõlmab tervet rida toiminguid, millega rikutakse inimese seksuaalset puutumatus (Köpp 2010: 108-109). Seksuaalne vägivald ei ilmutanud ennast ainult vägistamise näol, tihtipeale olid naised sunnitud seksuaalset vägivalda taluma, et kaitsta ennast või oma perekonda ja lähedasi (Chiasson 2015: 1). Levinud oli ka prostitutsioon: Teise maailmasõja ajal rajas Jaapani sõjavägi Ida- ja Lõuna-Aiasse bordelle, kus sunniti umbes 100 kuni 200 tuhandet naist prostitutsioonile. (Turpin 1998: 6)

Kaua oli tabuteemaks sakslannade vägistamine sõja ajal. Leiti, et võitjate – venelaste – üle kohut ei mõisteta. Ometi avanes 1944. aastal kodumaale, väikesesse Nemmersdorfi külla tagasi jõudnud sakslastele kohutav vaatepilt – 62 naist oli tapetud ja vägistatud. (Köpp 2010: 9) Naisi vägistati tihtipeale grupiviisiliselt ning sageli ei piirdutud vaid ühe korraga. Ohvriteks olid igas vanuses naisterahvad. Ühe raporti kohaselt oli noorim ohver vaid 7-aastane ning vanim 69-aastane (Wiegrefe 2015). Saksa naiste kõrval vägistati ka koonduslaagritest vabastatud poolatäre ja venelannasid. Võib küsida, miks Punaarmeele oma rahvuskaaslasi vägistasi, kuid põhjus oli lihtne – kardeti, et vangistusest päästetud naised on kodumaa reetjad, keda tuleb karistada. (Köpp 2010: 10)

Ei saa väita, nagu vägistajateks oleksid olnud ainult venelased või et mujal kui Saksamaal seksuaalne vägivald probleemiks polnud. Samamoodi vägistasi saksa sõdurid vene naisi, kui nad Venemaale tungisid (Chiasson 2015: 1). Ka liitlased läänest,

kellest eelistati mõelda, et nad on hästi käituvad ja rahumeelsed, olid erinevate allikate põhjal naiste vastu barbaarsed ning võtsid saksa naisi kui sõjatrofeesid, keda röövida ja vägistada. Ligikaudne vägistamisohvrite arv ulatus kümnetest tuhandetest kahe miljonini. Naiste piinamine ja vägistamine oli kättemaks saksa meestele, see oli viis, kuidas kaotajaid veelgi alandada. (Pine 2016: 9)

Raamatus „Miks küll sündisin tüdrukuna?“ jutustab Gabi Köpp, kes 1945. aastal oli vaid 15-aastane, oma loo sellest, kuidas ta Punaarmee eest põgenemise käigus korduvalt vägistamise ohvriks langes. Köpp oli esimene naine, kes julges oma nime all kirjutada seksuaalvägivallast, mis talle osaks langes. (Beyer 2010) Noor neiu ei teadnud talle osaks langenud jubeduste ajal veel vägistamise tähendustki. Köpp on kirjutanud: „Sõda „vägistama“ pole mina veel kunagi kuulnud ja ma ei tea, mida selle all mõeldakse“ (Köpp 2010: 44). Asjale lisab traagikat see, et noore Gabi korduvates vägistamistes langes süü sageli just tema sookaaslaste, vanemate naiste peale, kes oleksid pidanud tüdrukut kaitsma ning kes siis, kui venelasi juures polnud, tüdrukusse väga lahkelt suhtusid, kuid ohu ilmudes kaitsetu ja üksiku Gabi meestele ette söötsid. Köpp meenutab: „Naistel on juba teada, kust mind otsida. Lauset: „Kus on väike Gabi?“ pole enam tarvis. Ka nüüd reedavad nad mu asukoha, ehkki leitnant ei märganudki mind poiste vahel laua all“ (Köpp 2010: 67).

Naised pidid olema leidlikud, et ennast võimaliku ohu eest kaitsta. Mõni naine tegi oma näo punasetäpiliselt näitamaks, et ta on tüüfuses. Ennast püüti märkamatuks teha ka teistsugustel viisidel – määriti nägu tahmaga mustaks või topiti paksult riidesse. Naised püüdsid ringi liikuda hommikupoolikutel, et mitte sõduritega kokku puutuda. Pered peitsid noori tütarlapsi keldrisse või põõningule. (Köpp 2010: 11)

Tihti peale oli vägistamise tagajärjeks soovimatu laps. Kogetud õudustega toimetulekuviisid olid erinevad. Kes sooritas enesetapu, kes tegi läbi abordi või kes jättis vastsündinud lapse haiglasse. Oli ka neid, kes lapse üles kasvasid ning talle tema päritolu kohta valetasid. Palju oli neid, kes vaikisid, sest kartsid langeda põlguse ja häbistamise ohvriks. Saatusekaaslased olid üksteisele toeks – juhtunust räägiti ühiselt,

kuid seda tehti justkui kõrvaltvaataja rollis, sest nii oli kergem sellest rääkida. (Köpp 2010: 11)

Ka Svetlana Aleksijevitši kogutud mälestustes on juttu vägistatud saksa naistest, kuid seda vene rindenaiste pilgu läbi. A. Ratkina kirjeldab, kuidas nägi alasti vägistatud saksa naist. Tol hetkel ta häbi ei tundnud, vaid isegi soovis saksa rahvale valu. Ratkina jutustab ka ühest seigast, kus viis saksa tüdrukut tulid arsti juurde ning tunnistasid, et neid oli grupiviisiliselt vägistatud. Seepeale rivistati pataljon üles ning naistel kästi osutada süüdlaste peale, et lasta neil karistust kanda. (Aleksijevitš 2016: 319)

5. ELU PÄRAST SÕDA

5.1 Sõja tekitatud hingehaavad

Paljude inimeste – seal hulgas ka naiste – jaoks oli elu pärast sõda hirmutav ja üksik aeg. Sõjas pidasid inimesed vastu, hulluks mindi pärast sõda (Aleksijevitš 2016: 335). Sõja ajal hoidis inimesi tugevatena teadmine, et kui endast kõike ei anna, siis sõda üle ei ela. Isamaa armastus ja lootus jätkata tavapärast elu vabal kodumaal oli see, mis hoidis naisi rindel elus. Kojujäänud naised ei kaotanud usku oma mehi pärast sõda taas näha. Sõja lõppedes aga mõisteti, et endist elu tagasi ei saa ning ka edaspidi peab üksi hakkama saama, sest mehed olid kas surnud või vangis. Samasugune teadmine tabas ka rindenaisi, kes koju jõudes puutusid kokku pereliikmete tõrjuva hoiakuga ning üldsuse halvaksapanuga nende suhtes.

Pole kahtlustki, et sõda jättis kõigile naistele erineval määral jälje. Naised, keda Svetlana Aleksijevitš intervjueris, olid tihtipeale puiklevad. Kokkusaamisi ja jutuajamisi lükati edasi, sest püüti vältida seda põrgut, mida meenutamine endaga kaasa tõi. Kuid oli siiski ka neid, kes tahtsid rääkida ning lausa vajasid seda. Aastate pikkune vaikimine oli koormavam kui meenutamine. (Aleksijevitš 2016)

Kojujõudnud rindenaised arvasid, et pärast sõda muutub elu rahulikuks, kuid nende õudseks üllatuseks hakati arreteerima neid, kes olid olnud vangis, kes olid Saksa laagrites ellu jäänud või keda oli viidud Saksamaale tööle (Aleksijevitš 2016: 35). Sõtta läinud noorte tüdrukute asemel naasid paljunäinud naised. Polnud seegi harukordne, kui kahekümnendates neidude juuksed olid sõja jooksul halliks läinud (Aleksijevitš 2016: 44). Meeste tööde tegemine, mis hõlmas raskete sõjaatribuutide tassimist, jättis naiste organismile samuti oma jälje – mitmed neist ei jäänud pärast sõda enam rasedaks (Aleksijevitš 2016: 215). Pidevad õudusunenäod ja läbielatu peas ketramine muutsid sõjas osalenud Tamara Ustinovna Vorobeikovale igapäeva elu jätkamise keeruliseks.

Naise sõbrannad hakkasid teda igal õhtul kinno komöödiaid vaatama viima, et ta uuesti naerma õpiks. (Aleksijevitš 2016: 328)

Sõjas läbielatud koleduste tõttu, tekkis nii mitmelgi naisel vere vastu vastikus. Nende jaoks oli täiesti talumatu näha verd, kuigi mitmed neist puutusid sõjaajal sellega kokku igapäevaselt ning see aeg see neid ei häirinud. Maria Jakovlevna Ježova proovis pärast sõda töötada sünnitusosakonnas ämmaemandana, kuid vere lõhn ja selle nägemine oli Ježovale täiesti vastumeelsed. Puhtalt punase värvi nägemine tekitas organismis reaktsiooni, mille tagajärjel tekkis nahale lööve. Naise sõnul tema kodust punast värvi ei leia. (Aleksijevitš 2016: 329-330) Samasugune hoiak vere suhtes oli ka Tamara Stepanovna Umnjaginal. Vere lõhn jälitas teda pärast sõda veel pikka aega. Punaseid riideid Umnjagina ei kandnud, turult liha ostmine oli samuti vastumeelt. Kõigel oli vere lõhn. (Aleksijevitš 2016: 338)

Aastate möödudes oli neidki naisi, kes tundsid kahetsust sõtta mineku üle. Endalt küsiti – milleks see kõik hea oli? Meenutamine oli valus ja raske, parema meelega hoiti need mälestused luku taga, sest see oli midagi liialt intiimset. Mõni naine läks koheselt mehele. Abielus, lastes ja majapidamises leiti ohutu paik, kus meenutama ei pea. (Aleksijevitš 2016: 12)

Zinaida Vassiljevna meenutab, et loobus pärast sõda arstiks saamisest, kuigi kõik eeldused olid selleks olemas, sest rindesõdurid ei pidanud meditsiinikooli sisseastumiseks eksameid sooritama. Vassiljevna tõi põhjuseks selle, et sõjaajal nähti liialt palju inimesi kannatamas ja suremas. Kolmkümmend aastat hiljem keelas ta ka oma tütrele meditsiiniinstituuti astumas. Sõda oli jätnud valusa mälestuse. (Aleksijevitš 2016: 179-180)

Ka Gabi Köpp meenutab, et mälestuste üleskirjutamisel takistas teda tihtipeale õudusunenäod, mis sündisid kohutavate mälestuste elluäratamisest. Seetõttu lõppevad meenutused raamatus pärast seda, kui põgenemisfaasi osa on kirjapandud. Selle kirjutamiseks, mis järgnes – eluga edasimineku, hingehaavade paranemine – Köppil enam jaksu polnud. (Köpp 2010: 17)

5.2 Elu läheb edasi

Pärast sõja lõppu olid naised küsimuse ees – kuidas edasi elada? Eriti keeruline oli tavapärase elu jätkamine rindenaiste jaoks. Kõike tuli alustada otsast peale. Rindel saabastega harjunud naisterahvad olid sunnitud rahuajal uuesti kingadega käima õppima. Õudusega vaadati kleite ja seelikuid, mis keha kammitsevad. Harjumatu oli ka see, et toit polnud enam riigi kulul, vaid selle eest tuli ise maksta. Kõike tavalist pidi uuesti õppima. (Aleksijevitš 2016: 49) Isegi selline elementaarne asi nagu teise inimese puudutamine ja lähedus oli midagi, mis rindelt naasnud naistele oli harjumatu. Tuli uuesti õppida olema naine, olema nõrk ja habras. Meeste hellitussõnu küll oodati, kuid neist ei saadud aru. Palju kodusemana tundusid sõim ja roppused, millega meestega rindel koos olles ära harjuti. (Aleksijevitš 2016: 266)

Sõda kujundas ümber nii naised kui ka nende tõekspidamisi ning vaateid elule. Kannatuste nägemine ja kogemine aitas aru saada, mis on elus kõige tähtsam ning mis ebaoluline. Perekonna olulisus kerkis tugevalt esile. Maria Aleksandrovna Arestovale mõjus sõda selliselt, et rahuajal kodust või perest eemale minemine tundus mõeldamatuna. Üksteisest lahkumine kas või hetkeks oleks olnud talumatu. (Aleksijevitš 2016: 310-311)

Muidugi tekitas sõja lõpp inimestes ka rõõmu ja kergendust. Lindgren kirjutab vahetult pärast sõja lõppu oma päevikus, et ootab sõjajärgset aastat suure põnevusega. Teadmine, et sõda on läbi ja maailm saab hakata liikuma paranemise poole, tekitab elevust ja lootust. (Lindgren 2015: 310)

Pärast sõda usuti, et ees ootab ilus elu, sest inimesed on õnnelikud. Inimesed hakkavad üksteist hoidma ja armastama, neist saavad uued inimesed. Selles ei kaheldud. Sellegi poolest vihkavad ja tapavad inimesed üksteist endiselt. (Aleksijevitš 2016: 341)

5.3 Vaenlase pilt mälestustes

Töös kasutatud mälestuste autorid on eri rahvustest, nad olid eri rinnetel ja erineval pool rindejooni. Rindel on alati „omad“ ja „vaenlased“. Neis mälestusis on eri „vaenlased“. Lugeses saksa naiste mälestusi, on vaenlaseks venelased, vene naiste mälestustes on vaenlaseks jällegi sakslased.

Mis puutub eestlastesse, siis siin on vaenlase pilt kahetine – toimub kahe okupandi võrdlemine. Mõned meenutajad arutlevad, kuidas eestlaste põlisvaenlasteks peeti sakslasi ning et kokkupuude Nõukogude korruga muutis seda arvamust kiiresti. Sellegi poolest oli ka sakslane vaenlane. Esialgu vaatasid esimese nõukogude okupatsiooni terrori läbi elanud eestlased sakslaste kui päästjate peale, kuid üsna ruttu taibati, et tegu on lihtsalt järjekordse rõhujaga. (Hinrikus 2006: 11-12)

Sellegi poolest leidis kogu selle vihkamise juures ka headust. Oli neid, kes mõistsid, et sõjavägede kordasaadetud jubedad teod ei tee tervest rahvusest vaenlast. Näiteks on kõrvuti traagiliste vägistamistega teada juhtumeid, kus mõni punaväe ohvitser või sõdur kaitses saksa naise oma kaasmaalaste eest. Suhtumist sakslastesse kästi muuta ning käituda nendega paremini. (Köpp 2010: 11) Köpp meenutab, kuidas põgenikega samas hoones peatunud vene sõdurid andsid kõigile kätt, silitasid laste päid ning võtsid neid isegi sülle. Laste põskedele vajutati musisid ning püüti põgenikke rahustada. (Köpp 2010: 53)

Ninel Koribskaja tütar kirjutab „871 päeva“ lõppsõnas, et vaatamata Leningradi blokaadi jubedustele ei öelnud tema ema ega vanaema sakslaste kohta ühtegi halba sõna. Koribskaja tütar Jelena õppis Saksa Demokraatlikus Vabariigis ning diplomitöögi sai kaitstud saksa professori juures, kes oli omal ajal idarindel võidelnud. Jelena nimetab seda imepäraseks saatuste põimumiseks, kus eksisteerib eri rahvaste ja põlvkondade katkematu seos. (Koribskaja 2013: 105-107)

KOKKUVÕTE

Sellest, millise jälje jättis Teine maailmasõda inimkonnale, annab kõige paremini ülevaate mälestuskirjandus. Olgu need siis kas või aastaid hiljem kirja pandud, edasi jutustatud või päevikuna säilitatud mälestused. Mäletajaid jääb üha vähemaks, mil viimaks neid, kes saaks öelda, et nad elasid Teise maailmasõja üle, enam pole. Mäletamine on oluline niivõrd mitmel põhjusel: et vältida samu vigu, mida tegid eelnevad põlvned ning et mõista oma riigi ja rahva ajalugu.

Teisest maailmasõjast on kirjutatud lõputu hulk raamatuid ja tehtud erinevaid filme. Hoolimata sellest, et sõjast on nii palju aega möödunud, tuleb selleteemalist kirjandust ja filme endiselt juurde. Mälestuskirjandus pole võib-olla kõige faktitruum, ka poliitilist poolt käsitletakse vähem, kuid ometi sisaldab see midagi, mida faktidest rääkivad ajalooraamatud alati sisaldada ei pruugi. Selleks on tunded – hirm, valu, lootus, usk, armastus jne. Mälestuskirjandusel on hing, mis puudutab iga lugejat.

Sissejuhatuses püstitatud hüpotees sai kinnitust: tõepoolest osalesid naisedki Teise maailmasõja lahingus, kes otseselt ja kes kaudselt. Oli neid, kes sõdisid rindel ja neid, kes kojujäänuna vastu pidid pidama ja enda ning lähedaste eest hoolt kandma. Uurimuse eesmärgiks oli mälestuskirjanduse põhjal uurida naiste suhtumist sõtta, kas ja kuidas naised osalesid sõjasündmustes ning kuidas mõjutas sõda nende elukorraldust. Vaatluse all oli naiste igapäevaelu sõja-aastatel, nende väärtushinnangud ja eluga toimetulekuviisid. Naiste suhtumine sõtta oli ühine – hinges valitses lootus, et sõda lõpeb peagi ja hirm ning pettumus, et see siiski ka järgnevatel aastatel edasi kestis.

Kojujäänud naised olid sunnitud kasutama erilist leidlikkust, et toidunappuse ja riiete hankimisega toime tulla. Peamiselt koosnes toidulaud erinevatest juur- ja aedviljadest. Liha praktiliselt polnud. Toidunappus varieerus piirkonniti. Leningradis vähenesid toiduvarud blokaadi ajal olematuks, nälg viis inimesi kannibalismi. Sõjast puutumata jäänud Rootsis olid olud märksa paremad kui sõjariikides, isegi jõule sai tähistada üsna

rikkaliku toidulauaga. Samuti nagu toiduga, oli puudus käes ka riietest. Vanu riideid parandati kuni viimse piirini või tehti erinevatest riidelappidest uued.

Sõda röövis riikidelt olulise meestööjõu, mistõttu asusid sõjatööstustes ja vabrikutes tööle naised. Naiste tööhõive kasvas sõja ajal paljudes riikides märgatavalt. Naistelt oodati ka aktiivset vabatahtlikku tööd, et aidata sõjas olevaid mehi. Pärast sõja lõppu eeldati naistelt, et kojujõudnud meestele vabastatakse nende töökohad ning pöörduakse koduperenaiseks olemise juurde tagasi, kuid kõik naised ei soovinud enam olla ülalpeetavad.

Kojujäänud naiste elu oli tihtipeale väga ohtlik. Sagedaseks nähtuseks oli vägistamine ja seda tavaliselt vastaste poolt. Sõdurid maksid sel viisil kätte meestele, kellega nad sõdima olid sunnitud. Tavaliselt üleelatust ei räägitud ning juhtunud jubedused said üldsusele teatavaks alles aastate pärast.

Nagu eelnevalt mainitud, läksid naised ka rindele sõdima. Suur osa neist tundsid kohustust ja tungi minna meestele appi kodumaa eest võitlema. Minejateks olid tihtipeale vaevu täisikka jõudnud noored naised, keda rindel tabas sõja karm reaalsus. Endalegi ootamatult harjuti tapma ja lageda taeva all magama.

Lahing ei lõppenud ka pärast sõda – kojujõudnud naised pidid õppima uuesti olema naine ja kõike sellega kaasaskäivat. Silmitsi tuli seista inimeste halvaks panu ja mõnitustega, sest suhtumine rindenaistes oli kriitiline. Oma koha ja iseenda taasleidmine ühiskonnas osutus keeruliseks ja tihtipeale valuliseks protsessiks. Sõda tekitas erinevaid traumasid – kes ei talunud enam verd ega isegi mitte selle värvi, kes nägi õudusunenägusid. Oli ka naisi, kes üleelatud kannatuste tõttu enam lapsi ei saanud.

Teine maailmasõda jättis oma jälje kõigile naistele. Juhtunu meenutamise ees tunti hirmu, sest see elustas mahamaetud mälestused, kuid ometi oli sellel ka teraapiline toime. Mälestuste hingelt ärarääkimine aitas aastakümneid kestnud paranemisele kaasa. Traumaga püüti toime tulla ka lähedaste toel. Sõbrad ja pere olid need, kes püüdsid läbi naiste kaitsekesta murda ning aitasid neil edasi elada millegagi, millest ei saadudki tegelikult üle.

Töös tuli juttu ka „vaenlase pildi“ mõistest. Naiste mälestustes räägitakse pidevalt vaenlasest, kuid need vaenlased on erinevad. Saksa naiste mälestustes on vaenlaseks venelased, vene naiste mälestustes sakslased. Eestlaste puhul on vaenlasi kaks, sest oldi nii sakslaste kui ka venelaste võimu all. Ometi ei laiendatud „vaenlase“ mõistet kogu rahvusele.

Olenemata naiste omavahelistest erinevustest on nende mälestustes palju sarnasusi. Nad pidid näitama üles leidlikkust ja vaprust, et sõja lõpuni vastu pidada. Ka pettumus maailmas toimuva ja sõja edasikestmise üle oli neid ühendavaks faktoriks. Sõja lõpp tõi lootust ja rõõmu. Usuti, et pärast selliseid läbielamisi hoiavad inimesed kokku ja inimelu hakatakse väärtustama, kuid pettumusega taibati, et tapmised ja sõdimised kestavad edasi. Nende naiste mälestused peaksid koos meeste sõjamälestustega olema õpetuseks praegustele ja tulevastele põlvedele. Pidevad sõjad ei too inimkonnale rahu, vastupidi – see tekitab juurde üha uusi sõdu. Antud mälestustest läbi kumav valu ja kannatused peaksid inimesi panna tegutsema selle nimel, et ka järeltulevad põlved saaksid elada rahu ja Teise maailmasõja koledused ei korduks.

KIRJANDUS

Aleksijevitš, Svetlana 2016. Sõda ei ole naise nägu. Tallinn: Toomas Kall ja Tänapäev.

Anitha, Sundari, Ruth Pearson. World War II: 1939-1945. <http://www.striking-women.org/module/women-and-work/world-war-ii-1939-1945>. Vaadatud 21.05.2017.

Beyer, Susanne 2010. German Woman Writes Ground-Breaking Account of WW2 Rape. <http://www.spiegel.de/international/germany/harrowing-memoir-german-woman-writes-ground-breaking-account-of-ww2-rape-a-680354-2.html>. Vaadatud 21.05.2017.

Campbell, D'Ann 1993. Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union. - The Journal of Military History. Vol. 57 (2). Virginia: The George C. Marshall Foundation/The Virginia Military Institute, 301-323.

Chiasson, Cassidy L. 2015. Silenced Voices: Sexual Violence During and After World War II. – Honors Theses. Paper 340. http://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1336&context=honors_theses. Vaadatud 21.05.2017.

Hinrikus, Rutt 2006. Sõja ajal kasvanud tüdrukud. Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist. Tallinn-Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum ja Tänapäev.

Hinrikus, Rutt 2009. Naised ja sõda eesti naiste mälestustes ja kirjanduses. – Humanitaarteadused. Teadusmõte Eestis 5. Toim. Jaan Ross, Arvo Krikmann. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 107-118.

Khan Academy. American women and World War II. <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-us-history/period-7/apush-us-wwii/a/american-women-and-world-war-ii>. Vaadatud 21.05.2017.

Koribskaja, Ninel 2013. 871 päeva. Tallinn: BRI & Ko.

Köpp, Gabi 2010. Miks küll sündisin tüdrukuna? 1945. aasta armistumata hingehaavad. Tallinn: Sinisukk.

Lorentzen, Lois Ann, Jennifer Turpin 1998. The Women and War Reader. New York ja London: New York University Press.

Lindgren, Astrid 2015. Sõjapäevikud 1939-1945. Tallinn: Sinisukk.

McKay, Susan R. 1998. The Psychology of Societal Reconstruction and Peace: A Gendered Perspective. – The Women and War Reader. Toim. Lois Ann Lorentzen, Jennifer Turpin. New York ja London: New York University Press, 348-362.

My Learning. Women at War: The role of women during WWII. <http://www.mylearning.org/women-at-war-the-role-of-women-during-wwii/p-4670/>.

Vaadatud 21.05.2017.

Pine, Lisa 2016. German Women and the Home Front in the Second World War: daily life, work and the impact of war. – Women's History Review. New York: Routledge, 1-13.

Wiegrefe, Klaus 2015. Postwar Rape: Were Americans As Bad as the Soviets? <http://www.spiegel.de/international/germany/book-claims-us-soldiers-raped-190-000-german-women-post-wwii-a-1021298.html>.

Vaadatud 21.05.2017.

SUMMARY

Based on the women's memoirs of the World War II, the aim of this BA-thesis is to study women's attitude to war, whether and how women participated in war events and how war affected their lives. Therefor the hypothesis is that not only men fought in war, but women did too in their own war, to preserve life, survive and maintain their identity.

The aim of this BA-thesis is to show how women were affected by the war and what traumas it caused to them. I describe the daily life of women during the war years, their values and ways of coping with war-caused traumas and how women managed to build a new life in the world left in ruins.

In the first chapter I will give an overview of the memoirs I use in my BA-thesis. I also introduce the authors of these memoirs, who differ in many ways: ethnicity, social status, a literary reputation and their personal involvement in the war.

The second chapter examines the daily lives of women during World War II based on their memories: how they found food in this difficult time, when most people had to suffer from hunger? How did they manage to continue with their daily life which included taking care of their children and doing men's work? What did women wear during the war years?

The third chapter discusses women's direct involvement in the war. This is preceded by a brief overview of women's participation in the war throughout history. It also provides an overview of the relationships between men and women as well as men's and the public's attitude toward female soldiers.

The fourth chapter talks about sexual violence against women during the war and how women fell victim to sexual violence.

The fifth chapter provides an overview of the life after the war, and the impact of war on women. I will talk about how the war changed women's view of the world, what traumas it caused to them and how women moved on with their lives after the war.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sandra Jürgenson (isikukood 49503193514),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Teine maailmasõda naise pilgu läbi“, mille juhendaja on Liina Lukas,
 - 1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 24.05.2017

Sandra Jürgenson